

Olena Lytovchenko, Senior Research Scientist at the Laboratory of Out-of-School Education of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, PhD in Education, Senior Research

УДК 37:316.454.5:[-053.8:-053.4]

В.О. Луценко, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН В СИСТЕМІ “ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА” СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стаття присвячена аналізу досліджень, що висвітлюють теоретичні засади виховання міжособистісних взаємин в системі “дорослий – дитина” старшого дошкільного віку. З одного боку демократизація й гуманізація сучасного суспільства та виховного процесу зумовлюють актуальність вирішення проблеми виховання міжособистісних взаємин дорослих (батьків і педагогів) і дітей старшого дошкільного віку, з іншого – у сучасному суспільстві спостерігається деформація взаємин дорослих і дітей. У статті зроблено спробу розглянути напрями розв’язання цього протиріччя.

Ключові слова: *дитина старшого дошкільного віку, дитинство, дитячий світ, дорослий світ, соціалізація, взаємодія дитина-дорослий.*

Взаємини дорослих і дітей є однією з найбільш актуальних проблем, яка досліджується сучасною психолого-педагогічною наукою. Саме у взаємодії з дорослими (як батьками, так і педагогами) дитина входить в оточуючий світ, оволодіває цінностями, нормами і правилами, прийнятими в суспільстві.

На сучасному етапі розвитку дошкільної освіти в Україні спостерігається значне збільшення проблем, пов’язаних із рівнем соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку, що призводить до їх соціально-психологічної та педагогічної дезадаптації. Ця тенденція вимагає розширення кола послуг як батькам, так і дітям з боку вихователів, психологів та соціальних педагогів з метою забезпечення розвитку й охорони психічного здоров’я. Така соціальна ситуація зумовлює створення спеціальних програм освіти батьків і педагогів, які сприятимуть уникненню суттєвих ускладнень в особистісному розвитку дітей.

У психолого-педагогічній науці накопичено значний теоретичний матеріал з проблеми батьківсько-дитячих взаємин: їх вплив на формування дитячої особистості (Ю. Аркін, О. Вишневський, О. Духнович, Н. Лубенець, А. Макаренко, Я. Мамонтов, С. Русова, К. Ушинський, Я. Чепіга); теоретичні засади соціального розвитку людини на різних етапах онтогенезу (Т. Алексеєнко, І. Бех, Л. Виготський, О. Запорожець, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Кононко, О. Леонтьєв, Т. Піроженко, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський); сутність і закономірності взаємодії батьків і дітей у сучасних умовах (О. Доукіна, К. Журба, О. Кононко, Т. Кравченко, С. Ладивір, Т. Піроженко, Л. Повалій); ранній досвід взаємодії батьків з дітьми (А. Адлер, Е. Берн, Дж. Боулбі, Д. Віннікот, Н. Гавриш, М. Кляйн, М. Лісіна, Т. Піроженко, О. Рейпольська, А. Фрейд, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні та інші); проблеми спільної роботи дошкільних закладів із сім'єю та педагогічної освіти батьків (Д. Дзинтере, Л. Загік, В. Іванова, М. Машовець, Л. Островська, О. Яницька та інші).

Демократизація й гуманізація сучасного суспільства та виховного процесу зумовлюють актуальність вирішення проблеми виховання міжособистісних взаємин дорослих (батьків і педагогів) і дітей старшого дошкільного віку. Водночас, у сучасному суспільстві спостерігається явища деформації взаємин дорослих і дітей. Диференціація та ускладнення суспільних відносин порушили глибинні зв'язки дорослих і дітей. Багатьом батькам властиві недостатня відповідальність до своїх виховних функцій, дефіцит уваги і поваги і навіть значної байдужості щодо власних дітей. За цих умов різко загострилася суперечність між потребою дитини в опіці та безперервним послабленням або відсутністю необхідної уваги до неї з боку дорослих, зокрема батьків, що призводить до гострого внутрішнього конфлікту та штучної затримки особистісного розвитку дитини.

Аналіз наукової літератури з теми дослідження засвідчив, що, незважаючи на ряд теоретичних та прикладних досліджень означеної проблеми, саме особливості виховання міжособистісних взаємин дорослих з дітьми старшого дошкільного віку залишається невирішеною. Зокрема, актуальним є вивчення особливостей виховання міжособистісних взаємин дорослих і дітей як фактора їх особистісного розвитку,

виявлення педагогічних умов розвитку гармонійних взаємин дітей і дорослих.

Мета статті – розкрити теоретичні засади виховання міжособистісних взаємин в системі “дорослий – дитина” старшого дошкільного віку.

Дослідник О. Кононко, розглядає період дошкільного дитинства як “етап виникнення та становлення особистості, закладання її ціннісного фундаменту, формування первинних світоглядних уявлень”. Науковець відзначає значні зміни у поглядах на особистість, на її становлення в ранньому онтогенезі за останнє століття: “Від сприйняття її як суми рис до реалізації системного підходу; від погляду на дитину як на об’єкт засвоєння зовнішніх впливів до утвердження її як суб’єкта життєдіяльності; від визнання пріоритету однієї з детермінант розвитку (біологічної чи соціальної) до усвідомлення важливості в ньому кожної з них та власної активності особистості як фундаментальної здатності ставати й бути автентичним суб’єктом життя” [3, с.29].

За результатами дослідження Д. Фельдштейна, можна окреслити певні характеристики дитинства як особливого явища соціального світу. В індивідуальному варіанті вбачаємо зміст дитинства як стійку послідовність актів дорослішання зростаючої людини. В узагальненому – як сукупність дітей різного віку, що складають майбутній потенціал дорослого контингенту суспільства.

Функціонально дитинство постає як об’єктивно необхідний стан у динамічній системі суспільства, стан процесу дозрівання підростаючого покоління й тому підготовки до відтворення майбутнього суспільства.

У змістовому визначенні – це процес постійного фізичного зростання, набуття психічних новоутворень, освоєння соціального простору, рефлексії всіх відношень у цьому просторі, визначення в ньому себе, власної самоорганізації, що відбувається в контактах дитини з дорослими та іншими дітьми, які постійно розширюються та ускладнюються, з дорослим суспільством у цілому. За своєю сутністю дитинство – це особлива форма вияву, особливий стан соціального розвитку, коли біологічні закономірності, пов’язані з віковими змінами дитини, значною мірою виявляють свою дію, водночас підпорядковуються соціальним діям [7]. У сучасних психологічних

дослідженнях феномена “дитинство” простежується тенденція до тлумачення суті всіх змістовних змін у дитинстві не тільки як засвоєння, привласнення дитиною соціальних норм (на чому раніше акцентувалась увага), але і як власне розвиток соціального, соціальних властивостей, якостей, властивих людській природі. Практично це здійснюється в досягненні певного рівня соціалізації, що є типовим для конкретно-історичного суспільства, ширше – для конкретно-історичного часу, але одночасно – це й стан розвитку того соціального рівня, який характеризує людину певної епохи, в даному випадку сучасну людину. При цьому соціальне начало в ході дорослішання найбільш активно визначає особливості функціонування дитини та зміст розвитку її індивідуальності [7].

Результати педагогічних і соціолого-психологічних досліджень останніх років (В. Абраменкова, В. Кудрявцев, Л. Обухова, А. Орлов, Д. Фельдштейн та інші) констатують загальне несприятливе становище дітей у суспільстві. Під впливом різноманітних причин соціально-економічного характеру, дисциплінарно-авторитарної моделі навчання й виховання сучасне суспільство все більше віддаляється від умов, сприятливих для повноцінного психологічного розвитку дитини.

На думку Д. Фельдштейна, провідною причиною означеного є слабка структурованість складної системи відносин суспільства, держави й конкретних дорослих людей з дітьми, тобто системи взаємовідносин “дорослий – дитина”, “дитина – дорослий” на суспільному, державному та індивідуальному рівнях. Сьогодні ще панують суб’єкт-об’єктні відносини, за яких дитинство є об’єктом спостереження, об’єктом перетворень, об’єктом впливу, що відображається і в освітній системі, в сучасних програмах навчання й виховання. На жаль, ще й сьогодні дитинство сприймається як “приймач”, який “засвоює, привласнює, рефлексує” впливи дорослої спільноти [7].

Сучасне суспільство, згідно з Д. Фельдштейном, характеризується деформуванням стосунків дорослих і дітей, що виявляється в наступних показниках:

1) слабка структурованість складної системи відносин суспільства, держави та конкретних дорослих з дітьми – тобто взаємовідносин на суспільному, державному та індивідуальному рівнях. Делегування функцій виховання, навчання,

розвитку дітей державі руйнує позицію відповідального ставлення дорослої спільноти до дитинства. Дорослі не реалізують можливості спілкування з дітьми, внаслідок чого в багатьох дітей з'являється почуття самотності, що інколи переходить у відчай;

2) руйнування внутрішніх зв'язків дитинства, блокованих суспільством, через знищення багатьох компонентів і структури виховного процесу (наприклад, відмова від дитячих самодіяльних об'єднань);

3) відсутність в дорослому світі реально сформованого ставлення до дитинства як суб'єкта стосунків, диференційної позиції щодо особливостей умов його соціального дозрівання. Це підкреслюється й тим, що дорослішання, самостійність, суспільна цінність зростаючої людини не акцентується, не фіксується. Відсутні спеціальні ритуали поетапної фіксації дорослішання та прийняття в доросле суспільство, в чому виражається єдність, неперервність розвитку дитинства;

4) відсутність довіри до зростаючих дітей, витіснення їх за межі соціально-значимих справ. Діти внаслідок цього, сприймають світ не в усіх його складних відношеннях, а спрощено – їхня соціально значима позиція часто зводиться виключно до матеріальної незалежності. Соціалізація відбувається на низькому рівні, що спричиняє інфантилізм, егоїзм, духовну спустошеність, створює небезпеку деструктування всієї системи наслідування культури історичного досвіду. У дорослої спільноти не вироблене ставлення до того, що робить дитину реально дорослою, не створено умов для залучення дітей у ситуації, що вимагають вияву ними соціальної відповідальності. Існує чітка суперечність між прискореним соціальним розвитком сучасних дітей і закритими для них можливостями соціального функціонування, тобто вони виступають об'єктами, а не суб'єктами виховання.

Отже, проблеми побудови відносин дорослого та дитячого світу є сьогодні особливо актуальними, оскільки організація всіх типів і форм виховного процесу залежать від правильного розуміння й формування дорослим світом позицій – своєї, дитинства та відносин між ними.

Цілком переконані, що унікальність і самотність дошкільного дитинства зберігається за умови гуманістичної парадигми навчання й виховання, "центрованої на світі

дитинства”. Цьому сприяють і принципи взаємовідносин дорослого з дитиною в навчально-виховному процесі, які визначив А. Орлов: принцип рівності – світ дитинства й світ дорослих є цілком рівноправними частинами людського світу, їхні “переваги” й “недоліки” гармонійно доповнюють один одного; принцип діалогізму – світ дитинства й світ дорослих є рівноправними учасниками спілкування, обміну думками, з урахуванням пропозицій і думки кожного учасника спілкування, що забезпечує суб’єкт-суб’єктний принцип взаємодії педагога й дітей.

Зупинимось на сутності реалізації означених гуманістичних принципів на етапі дошкільного дитинства в Україні. У змісті державного стандарту дошкільної освіти України – Базового компонента дошкільної освіти (БКДО) визначено такі науково-теоретичні позиції: визнання своєрідності, унікальності, особливої ролі дошкільного дитинства в становленні особистості, врахування сензитивності цього періоду для становлення первинного схематичного світогляду, супідрядності мотивів, довільної поведінки, внутрішніх етичних інтенцій, самосвідомості; інтегрований підхід до організації змісту освіти; реалізація особистісно орієнтованої моделі дошкільної освіти; забезпечення гармонійного й різнобічного розвитку особистості; здійснення цілісного підходу до організації змісту дошкільної освіти; орієнтація на активне проживання дошкільного дитинства як важливої передумови успішного розвитку її в наступні роки; забезпечення багатоконпонентності, наступності між дошкільною й початковою ланками освіти [1].

Основне завдання дошкільної освіти у БКДО: “Завданням дошкільної освіти є не стільки озброїти дитину системою галузевих знань, скільки наукою життя”. І далі уточнюється: “Суспільству необхідні життєздатні, самостійні, практично вмілі, творчі люди з розвиненим почуттям відповідальності, гідності, совісті, тому пріоритетними є ціннісний, морально-соціальний розвиток особистості з перших років її життя. Зміст дошкільної освіти спрямований на збереження дитячої субкультури, зорієнтований на цінності та інтереси дитини, урахування її вікових можливостей” [1].

Якщо зіставити феномен “дитинство” із завданнями й кінцевою метою розвитку особистості дошкільника, то

центральним ядром дошкільного дитинства є “озброєння дитини наукою життя з пріоритетом ціннісного, морально-соціального розвитку особистості з перших років її життя”. Таким чином, виникає запитання: хто це робить і що слід розуміти під “наукою життя”? Розуміємо, це таким чином дитину вчитимуть, озброюватимуть уміннями “жити” дорослі.

На думку В. Кудрявцева, існує три типи спільної діяльності дитини й дорослого, які по-різному впливають на психічний розвиток дитини.

Перший тип – *репродуктивний* – дорослий для дитини виступає тільки носієм соціально заданої суми “ЗУНів”, яку дитина обов’язково має засвоїти шляхом копіювання й наслідування під безпосереднім контролем педагога. Дорослий наперед знає всю програму діяльності дитини й робить усе можливе, щоб не було жодних відхилень від неї (система відносин “роби так, як я”). За таких умов відсутня проблемність, немає місця для спілкування дитини з дорослим. По суті, відсутня й спільна діяльність, оскільки, на думку В. Кудрявцева, формула “роби так, як я” розчинює в собі принцип “роби зі мною”, “роби краще за мене”, що є характерним для розвивальної освіти.

Другий тип сумісної діяльності – *квазіевристичний* – дорослий, залишаючись носієм “ЗУНів”, намагається створити квазіпроблему для дитини, він наштавхує дитину на ті способи розв’язання навчального завдання, які сам добре знає. В межах означеного типу спільної діяльності також не виникає справжнього спілкування дитини з дорослим.

Насамкінець третій, *розвивальний* тип сумісної діяльності, який передбачає відкрити проблемність і для дитини, і для педагога, коли виникає ситуація невизначеності, пошук шляхів її розв’язання, що передбачає обов’язково розвивальне спілкування між педагогом і дитиною, формування здібностей, які були відсутніми й у дитини, і в педагога. Таке розвивальне спілкування веде до саморозвитку, до формування творчої особистості й дитини, і педагога. За цим типом дієвою є формула “робімо разом”, “роби зі мною”, “роби краще за мене”, що відповідає гуманістичній парадигмі освіти [5, с. 147].

Проблема дитинства, до якої останніми роками звернулося чимало вчених, сколихнула людське суспільство, яке нарешті почало усвідомлювати вимогу підвищеної уваги до

дитинства взагалі й до кожної дитини зокрема. Проте, в сучасній системі освіти відбувається значний розрив між навчанням і вихованням: виникають дитячі освітні заклади, метою яких задекларовано саме навчання дітей. Справді, навіть сама назва дошкільного навчального закладу орієнтує на навчання як пріоритет діяльності цього типу закладу. Погоджуємося з думкою О. Кононко, яка стверджує, що дошкільний заклад сьогодні перетворився на заклад форсованого навчання, “на свого роду тренувальний майданчик з підготовки 6-річних дітей до вступу в елітні школи та інші престижні навчальні заклади” [4, с. 5].

Існує категорія батьків, які прагнуть усіма засобами “розвивати” свого малюка і забезпечують занадто велику кількість різних вражень (театр, гуртки, поїздки в інші країни), що є шкідливим для несформованої нервової системи дітей. Водночас, констатуємо, що значна кількість дітей дошкільного віку, особливо в сільській місцевості, невеликих населених пунктах має недостатній соціально-розвивальний простір, обмежений дошкільним закладом і сім’єю (навіть у вихідні дні вони граються на території дошкільного закладу). При цьому дошкільний заклад, на нашу думку, є найбільш статичною освітньою системою, інноваційних змін у якій сьогодні явно недостатньо.

Отже, незважаючи на те, що в сучасному суспільстві декларується пріоритет прав дитини, діти насправді виявляються найбільш незахищеною соціальною групою, яка знову ігнорується світом дорослих. Очевидно, що в сучасних умовах гостро виникає необхідність наукового обґрунтування зміни акцентів в означеній проблемі. Функціонування закладу освіти має бути спрямоване на соціальний розвиток кожної дитячої особистості, на її соціалізацію як кінцевий підсумок і водночас компонент педагогічної діяльності. А це передбачає створення необхідного соціокультурного середовища, відмову від застарілих технологій, проектування нових видів соціальної взаємодії.

Саме тому, необхідна розробка нових виховних технологій, які б забезпечували формування й розвиток у підростаючої особистості насамперед духовних здібностей як домінуючих і вирішальних для розвитку ціннісної системи людини. (І. Бех). При цьому беремо до уваги принцип превентивності,

сформульований І. Бехом: виховні впливи всіх соціальних інституцій, урахувуючи інтереси особистості та суспільства, спрямовуються на профілактику негативних проявів поведінки дітей, на вироблення імунітету проти негативних впливів соціального оточення [2].

Таким чином, очевидно, що дитинство – найважливіший період у житті людини і проблема вивчення його з різноманітних позицій є сьогодні безперечно актуальною. Доля будь-якої нації, держави, спільноти залежатиме від того, якими виростуть діти, які творитимуть майбутнє. Тож інвестиції, вкладені в дитинство сьогодні, обов'язково повернуться суспільству сторицею: гуманізмом, демократією, громадянськістю, цивілізованістю. Забезпечити ж ефективний педагогічний супровід соціалізації особистості в період дошкільця можливо лише за умови визнання самоцінності дитинства та врахування всієї сукупності соціальних умов і чинників гармонізації процесу їхньої соціалізації. Залишається сподіватися, що сьогодення нашого суспільства забезпечить соціальну цінність та підвищення статусу дитинства, здійснюючи політику дитиноцентризму як основи подальшого розвитку дошкільньої освіти України.

Література

1. Базовий компонент дошкільньої освіти: Науковий керівник : А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук.; Авт. кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богінч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. – К. : Видавництво, 2012. - 26 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
3. Кононко О. Л. Активність як провідна характеристика особистісного становлення дошкільника // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб.наук.пр. – К.-Житомир : Волинь, 2003. – Кн..1. – С. 29–41.
4. Кононко О.Л. Запорука особистісного зростання дошкільника // Дошк. виховання. – 1999. – № 10. – С. 3–5.

5. Кудрявцев В.Т. Исследование детского развития на рубеже столетий // Вопросы психологии. – 2001. – № 2. – С.3–21.
6. Кудрявцев В.Т. Смысл человеческого детства и психическое развитие ребенка. – М. : Изд-во УРАО, 1997. – 260 с.
7. Фельдштейн Д.И. Социальное развитие в пространстве-времени Детства. – М., 1995. – 180 с.

В.А. Луценко

Особенности воспитания межличностных взаимоотношений в системе “взрослый – ребенок” старшего дошкольного возраста

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9, ул. Берлинского, Киев, Украина)

Статья посвящена анализу исследований, которые освещают теоретические основы воспитания межличностных взаимоотношений в системе “взрослый – ребенок” старшего дошкольного возраста. С одной стороны, демократизация и гуманизация современного общества и воспитательного процесса обуславливают актуальность решения проблемы воспитания межличностных взаимоотношений взрослых (родителей и педагогов) и детей старшего дошкольного возраста, а с другой – в современном обществе прослеживается деформация взаимоотношений взрослых и детей. В статье сделана попытка рассмотреть направления решения этого противоречия.

Ключевые слова: ребенок старшего дошкольного возраста, детство, детский мир, взрослый мир, социализация, взаимодействие ребенок – взрослый.

V.O. Lutsenko

Peculiarities of Education of Interpersonal Relations in the System of “Adult – Senior Preschoolers”

Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the analysis of researches on theoretical fundamentals of development of interpersonal relationships in the system of “adult – senior preschooler”. On the one hand, democratization and humanization of contemporary society and the educational process determine the relevance how to solve the problem of development the interpersonal relationships between adults (parents and teachers) and children of the senior preschool age. On the other hand, there is a deformation of relations

between adults and children nowadays. The author offers the directions in order to solve this contradiction.

Keywords: *senior preschooler, childhood, children's world, adult world, socialization, interaction between adult and child.*

References

1. Bohush, A. M., Bielienska, H. V., Bohinich, O. L., Havrysh, N. V., Dolynna, O. P., Ilchenko, T. S., ... Yakymenko, L. Yu. (2012). Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [Basic component of preschool education]. Kyiv: Vydavnytstvo.
2. Bekh, I. D. (2003). Vychovannia osobystosti. Osobystisno oriientovanyi pidkhid: teoretyko-tekhnologichni zasady [Education of personality. Personality oriented approach: Theoretical and technological principles]. Kyiv: Lybid.
3. Kononko, O. L. (2003). Aktyvnist yak providna kharakterystyka osobystisnoho stanovlennia doshkilnyka [Activity as a leading characteristic of the personal formation of a preschooler]. Teoretyko-metodychni problemy vychovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Vol. 1 (pp. 29-41). Kyiv-Zhytomyr: Volyn.
4. Kononko, O. L. (1999). Zaporuka osobystisnoho zrostannia doshkilnyka [The key to personal growth of a preschooler]. Doshkilne Vychovannia, 10, 3-5.
5. Kudriavtsev, V. T. (2001). Issledovanie detskogo razvitiia na rubezhe stoletii [Investigation of children's development at the turn of the century]. Voprosy Psikhologii, 2, 3-21.
6. Kudriavtsev, V. T. (1997). Smysl chelovecheskogo detstva i psikhicheskoe razvitie rebenka [Meaning of human childhood and the child's mental development]. Moscow: Izd-vo URAO.
7. Feldshtein, D. I. (1995). Sotsialnoe razvitie v prostranstve-vremeni Detstva [Social development in the dimension and time of Childhood.]. Moscow.

Луценко Вікторія Олександрівна, науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

Луценко Виктория Александровна, научный сотрудник лаборатории дошкольного образования и воспитания Института проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины

Viktoriia Lutsenko, Researcher of Laboratory of Preschool Education of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine